

Danuta Żebrowska

O patriotyzmie

Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość 7, 361-367

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

O patriotyzmie

Oblicza patriotyzmu, pod red. J. Sadowskiego,
Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna IGNATIANUM,
Wydawnictwo WAM, Kraków 2009, ss. 331.

Ojczyzna to wielki zbiorowy obowiązek.
Cyprian Kamil Norwid

Już tytuł książki *Oblicza patriotyzmu* wskazuje na wielość spojrzeń i ujęć patriotyzmu jako istotnej wartości w życiu każdego narodu. Recenzowana książka zawiera dziewiętnaście rozpraw wybitnych współczesnych filozofów polskich, które dotyczą istoty patriotyzmu; jej autorzy analizują patriotyzm niezależnie od przeszłych lub bieżących wydarzeń politycznych.

Książkę otwiera wprowadzenie Jerzego Sadowskiego, następnie (w chronologicznej kolejności) znajdują się rozprawy: Karola Wojtyły – *Mysłąc Ojczyzna* (z 1974 roku), Jerzego Sadowskiego – *Wprowadzenie do rozważań o patriotyzmie*, Józefa Marii Bocheńskiego – *O patriotyzmie i Co to znaczy być Polakiem?*, Władysława Stróżewskiego – pięć artykułów: *O pojęciu patriotyzmu*, *Etyka obywatelska – etyka obywatela*, *Myśli o patriotyzmie*, *Na marginesie „O miłości ojczyzny” Karola Libelta*, *Kilka refleksji o patriotyzmie*; Tadeusza Ślipki – siedem artykułów: dwa zatytułowane *Etyka narodu*, a następnie *Naród w perspektywie globalizacji*, *Państwo i naród w dobie globalizacji*, *Patriotyzmu etos, granice i praktyczne zadania*, *Ekologiczne aspekty patriotyzmu w etycznym oświeceniu*, *Naród w aspekcie zagrożeń ze strony globalizacji*; Jerzego Sadowskiego – *Patriotyzm od strony przyrodniczej*, Jana Pawła II – *Mysłąc Ojczyzna (Ojczyzna – naród – państwo)* i Jana Pawła II fragment przemówienia powitalnego na lotnisku Okęcie w czasie drugiej apostolskiej pielgrzymki do Polski 16 czerwca 1983 roku zatytułowany *Pokój Tobie Polsko, Ojczyzno moja!* Wybór rozpraw zamyka nota bibliograficzna.

Pierwszy artykuł – pióra Karola Wojtyły – *Mysłąc Ojczyzna...* stanowi zbiór sentencji składających się na pojęcie Ojczyzny. Dotyczą one języka, istoty wolności, którą „trzeba stale zdobywać, nie można jej tylko posiadać! Przychodzi jako dar, utrzymuje się poprzez zmaganie” (s. 10). Interesująca jest również definicja Ojczyzny – w ujęciu Karola Wojtyły Ojczyzna to „wyzwanie tej ziemi rzucone przodkom i nam, by stanowić o wspólnym dobru i mową własną jak sztandar

wyśpiewać dzieje. Śpiew dziejów spełniają czyny zbudowane na opokach woli” (s. 10).

Drugi w kolejności artykuł, J. Sadowskiego *Wprowadzenie do rozważań o patriotyzmie*, przynosi erudycyjny popis wiedzy autora o zainteresowaniu patriotyzmem w Polsce; zainteresowanie to nasiliło się w okresie zaborów i dwudziestolecia międzywojennego. J. Sadowski przywołał nazwiska wielu znaczących Polaków, którzy wypowiedzieli się na temat patriotyzmu: Augusta Cieszkowskiego, Karola Libelta, Wincentego Lutosławskiego; przypomniał wybrane utwory literackie romantyczne i pozytywistyczne opiewające piękno i miłość Ojczyzny – miłość bezinteresowną, niejako genetyczną.

J. Sadowski podkreślił wkład polskich socjologów, duchownych i filozofów dotyczący przemyśleń w zakresie różnych ujęć patriotyzmu; następnie zdefiniował terminy: naród, państwo, ojczyzna, kraj, patriotyzm, nacjonalizm. Wyraz patriotyzm ma rodowód łaciński, pochodzi od słowa *pater* – ‘ojciec’, a także *patria* – ‘ojczyzna’.

Jan Paweł II w książce *Pamięć i tożsamość* tak zdefiniował pojęcie patriotyzmu: „Patriotyzm oznacza umiłowanie tego, co ojczyste: umiłowanie historii, tradycji, języka czy samego krajobrazu ojczystego. Jest to miłość, która obejmuje również dzieła rodaków i owoce ich geniuszu” (cyt. za: J. Sadowski, s. 16).

Ojczyzna jest bytem materialno-duchowym, obejmuje ziemię, naród i dzieje. Szczególnie cenne – z pedagogicznego punktu widzenia – jest podkreślenie wychowawczej funkcji ziemi (roli), która wychowuje do odpowiedzialności, współpracy, obowiązkowości, sprawiedliwości, systematyczności, uczciwości, wytrwałości. Z kolei kształtująca funkcja ziemi ma wpływ na profil psychosomatyczny człowieka, stąd wniosek, by nie zanieczyszczać ziemi, wody i powietrza, bo od jakości ziemi zależy zdrowie narodu i kolejnych pokoleń.

J. Sadowski, definiując pojęcie narodu, pisze, iż w przyszłości miejsce dzisiejszych narodów zajmie jeden naród europejski, globalizacja sprzyja bowiem temu procesowi. Rolę, jaką w średniowieczu pełniła łacina, przejmuje język angielski. Józef Tischner napisał: „Rodzimy się jako członkowie narodu ale Ojczyznę zawsze jakoś wybieramy sobie” (cyt. za J. Sadowski, s. 41).

Naród konstrytuuje kultura; terminem tym można posługiwać się w szerokim i wąskim znaczeniu. W szerokim ujęciu – encyklopedycznym, uniwersalnym – kultura oznacza całokształt dorobku materialnego i duchowego ludzkości, gromadzony, wzbogacany i przekazywany z pokolenia na pokolenie. W ujęciu wąskim funkcjonuje między innymi pojęcie kultury pedagogicznej, czytelnictwa, literackiej, muzycznej, plastycznej, teatralnej, obyczajowej, politycznej, sportowej, wojskowej, kultury języka.

Z trzech czynników konstytuujących ojczyznę najtrwalsze okazują się dzieje, gdyż jako składnik duchowy są niezniszczalne. Do potomnych należy pamiętać o przodkach, upamiętnianie miejsc walki i męczeństwa, a także dbałość o cmentarze.

Prawdziwy patriotyzm to postawa pełna życzliwej miłości – pisze Jerzy Sadowski – do własnej ojczyzny, przywiązanie do niej i gotowość ponoszenia ofiar w razie jej zagrożenia. Autor uważa, że autentyczny i trwały patriotyzm najlepiej rozwijać na gruncie całościowego (a nie wybiórczego) oglądu różnorodnych kwestii. Prawdziwa miłość ojczyzny wymaga od nas pozbycia się kompleksu wyższości i niższości, przejawia się w umiłowaniu ojczystego języka, literatury, historii, tradycji, kultury sensu stricto, przyrody, krajobrazu, ziemi i narodu oraz dziedzictwa kulturowo-przyrodniczego.

Rozważania swoje kończy J. Sadowski przypomnieniem istoty patriotyzmu lokalnego (dotyczy małej ojczyzny) i państwowego, który odnosi się do całego państwa; wyodrębnia ponadto inne rodzaje patriotyzmu, a mianowicie: klasowy, gospodarczy i globalny, który nakazuje dbałość o naszą planetę, wszak „Ziemia jest ojczyzną ludzi” – jak napisał francuski pisarz Antoine de Saint-Exupéry.

Ścisłe z artykułem J. Sadowskiego korespondują dwie rozprawy Józefa Marii Bocheńskiego – *O patriotyzmie* i *Co to znaczy być Polakiem?* Autor definiuje patriotyzm jako sprawiedliwość, rozważa wzajemne relacje patriotyzmu i miłości uniwersalnej, patriotyzmu i religii; podkreśla zasadnie, że patriotyzm domaga się własnego rozwoju, nakazuje pielęgnowanie ojczystej kultury, która wiąże się z wiedzą. Zobowiązuje do takich działań, aby ojczyzna mogła istnieć i żyć pomyślnie, wysuwa obowiązek wspomagania całości Ojczyzny własnymi siłami (pracą, pieniędzmi); trzecim obowiązkiem jest poświęcenie życia dla ojczyzny, o ile zajdzie taka potrzeba. Autor akceptuje wojny obronne. Wymienia również, jako obowiązek, promieniowanie kulturą osobistą, podkreśla, że Polacy szczególnie cenią wolność i miłość ojczyzny. Zaleca poznanie arcydzieł naszego piśmiennictwa, życiorysów naszych wielkich żołnierzy, przebiegu wielkich kampanii z czasów świetności Rzeczypospolitej; przeciwny jest „odbrązownictwu”. Autor „w ramach” pedagogiki patriotyzmu zaleca nabywanie wiedzy, bogacenie wyobraźni, kształcenie uczuć i woli, gdyż w wychowaniu patriotycznym nacisk musi być położony na świadome działania, czyny, służące dobru wspólnemu.

Analizując z kolei artykuł *Co to znaczy być Polakiem?*, poznajemy stwierdzenie, że „przyznanie się do polskości jest przyznaniem się do narodu polskiego”. J. M. Bocheński wskazuje na złożoność pojęcia narodu i jego konstytutywne cechy. Podkreśla fakt, że kultura Polski klasycznej pochodzi z Zachodu; chrześcijaństwo w obrządku łacińskim przyjęliśmy z Czech; Parlament polski był jednym z najstarszych w Europie, a oryginalne cechy narodu polskiego to otwartość, tolerancja, europejskość, mentalność szlachecka, specyficzny typ religijności – katolicyzm. Wiara katolicka Polaków porównana została do dwóch innych „narożnych” narodów europejskich: hiszpańskiego i irlandzkiego.

Programowa europejskość kultury polskiej zobowiązuje z jednej strony do popierania dążeń ku jedności Europy, z drugiej natomiast – pisze autor – „nieumżliwia uważanie dobra narodu za najwyższe dobro” (s. 91).

Pięć rozpraw Władysława Stróżewskiego ma komplementarny charakter wobec wcześniej już omówionych. Na uwagę zasługuje podkreślenie, że właściwą postawą wobec ojczyzny jest miłość wartości oraz odpowiedzialność za ich urzeczywistnienie. Odpowiedzialność wobec przeszłości oznacza, że musimy wziąć na siebie zarówno jej blaski, jak i cienie. Ojczyzna stanowi przedmiot wyboru, dlatego powinniśmy czuć się za nią odpowiedzialni. Autor zastanawia się nad problemem, jak zarysowuje się przyszłość patriotyzmu. Czy pozostanie on jako wartość (i postawa) trwała, czy też przyjdzie się z nim rozstać? Przypuszcza, że ziemia stanie się ojczyzną wszystkich ludzi, a człowiek – obywatelem świata, wszakże patriotyzm nie sprzeciwia się uniwersalizmowi. Świadczy o tym na przykład postawa Daga Hammarskjölda, Jana XXIII czy Jana Pawła II, którzy „wszczepiając” najwyższe wartości innym narodom, nie przestali być patriotami własnych krajów. Bliskie były im takie wartości, jak równość, wolność, sprawiedliwość, poszanowanie ludzkiej godności.

Autor sądzi, że w przyszłości nastąpi przejście do patriotyzmu uniwersalnego. Pozostanie świadomością wielości pochodzeń, ale i wartość narodowych kultur. „Największe zaufanie – stwierdza – budzą te wartości, których realizacja nie dokonuje się poprzez niszczenie innych” (s. 105).

Jednostki „składające się” na ojczyznę to obywatele. Pojęcie obywatela jest pojęciem aksjologicznym. Państwo obywatelskie to państwo prawa ustanowionego ze względu na obywateli, podstawą zaś etyki obywatelskiej jest tego prawa przestrzeganie. Etyka obywatelska to etyka obowiązku, etyka obywatela to etyka odpowiedzialności (s. 117). Musimy troszczyć się o ziemię, ojczyznę, by nasz ślad był śladem czegoś dobrego, pozytywnego, by pozostały po nas nie zniszczenie, lecz dzieła twórcze. Trzeba się włączyć w pracę pokoleń, stać się ogniwem łańcucha tworzącego historię i tradycje otrzymanej ziemi.

Tworzy się nowa jakość rodzimej kultury, a przez to jakość patriotyzmu. Spełnia się marzenie romantycznego poety Cypriana Kamila Norwida o Polaku, który jest także obywatelem świata – Człowiekiem w pełnym znaczeniu tego słowa.

Władysław Stróżewski konstatuje, że patriotyzm w ciągu minionych lat w Polsce wyrażał się „w walce lub organicznej pracy, ofierze krwi lub w pocie fizycznego czy intelektualnego wysiłku” (s. 150); stwierdza także, że kultura narodowa jest wartością najcenniejszą, decydującą o tożsamości i duchowym bogactwie narodu.

„Rozwojowi” patriotyzmu sprzyja demokracja, ponieważ szanowana jest w niej godność człowieka, możliwy jest wybór wartości, zwłaszcza liberalizm, wyrażający się w czynnym praktykowaniu wolności i solidarności.

Z kolei w swoich artykułach dotyczących etyki narodu Tadeusz Ślipko sformułował trzy podstawowe uprawnienia moralne, które przysługują narodowi jako społeczności opartej na prawie naturalnym, a mianowicie: prawo do istnienia, do wolności i jedności oraz prawo do proporcjonalnego udziału w dobru wspólnym (s. 183).

Autor wymienia moralne obowiązki obywateli względem narodu, zarówno duże, jak i małe; w tym celu przywołał książkę Romana Dmowskiego *Myśli nowoczesnego Polaka* i rozprawę Karola Libelta *O miłości ojczyzny*; wskazał ponadto na współczesne (w XXI wieku) zagrożenia polskiej kultury narodowej (zatrącenie hierarchii wartości, bezkrytycyzm, brak umiejętności wyboru, wulgaryzację języka).

Piszząc o globalizacji, T. Ślipko zauważył zasadnie, że w tendencjach rozwojowych współczesnego świata z coraz większą siłą dochodzą do głosu procesy integracyjne. Globalizacja oznacza dokonujący się na głównych polach społecznego życia proces tworzenia nowego porządku społecznego, ogarniającego cały glob ziemski. Na całość procesu globalizacyjnego składają się następujące płaszczyzny: ekonomiczna, ekologiczna, społeczno-kulturowa oraz polityczna. Siłą napędową globalistycznych tendencji są wolny rynek towarów i usług, rozwój nauki i techniki, liberalizacja handlu i kapitału. Ukoronowaniem procesu globalizacji ma być ogólnoświatowa, jednolita, zsekularyzowana monokultura. Zdecydowanym promotorem globalizacji w Polsce jest Andrzej Olechowski, autor książki *Wygrać przyszłość*.

Państwo i naród w dobie globalizacji to problem na wskroś nowy. Globalizacja stanowi proces ogromnie złożony. Centralna kategoria w ekonomicznej strukturze globalizacji to wolny rynek – przynoszący maksymalny zysk jako miara efektywnej prawidłowości podejmowanych przedsięwzięć produkcyjno-handlowych. Autor wskazał również na zagrożenia narodu w aspekcie globalizacji.

Problem patriotyzmu od strony przyrodniczej omówił J. Sadowski, który wyróżnił dwie podstawowe drogi budzenia, rozwijania i utrwalania miłości do ojczyzny od strony przyrodniczej. Pierwsza droga to droga epistemologiczna (poznawcza), druga – estetyczna; pierwsza prowadzi do budzenia dumy narodowej przez poznanie wyjątkowości, swoistości i cenneści rodzimej przyrody. Historia ojczysta jest bez wątpienia jednym z najważniejszych źródeł tożsamości narodowej. Obowiązkiem patriotycznym wszystkich obywateli kraju jest ochrona dziedzictwa przyrodniczego.

Autor przybliży czytelnikom polskie symbole przyrodnicze, ptaki, zwierzęta, drzewa, królową naszych rzek – Wisłę – oraz hasło ekologów: „Działaj lokalnie – myśl globalnie”. Poznajemy także piękno rodzimej przyrody w literaturze polskiej (Kochanowski, Mickiewicz, Reymont, Orzeszkowa, Prus, Dygasiński, Asnyk, Kasprówic, Konopnicka, Staff, Sienkiewicz, Żeromski) oraz urok flory i fauny ziemi rodzinnej przedstawiony w sztukach plastycznych (J. Stanisławski, F. Ruszczyk, J. Chełmoński, S. Witkiewicz, J. Fałat, R. Kochanowski, W. Malecki, A. Kowalski, S. Wyspiański – rysunek), jak również przyrodę w filatelistyce, w fotografii i w filmie przyrodniczym.

Na zakończenie rozważań autor podjął problematykę pedagogiki patriotyzmu. Stwierdził mianowicie, że integralne (całościowe) wychowanie i nauczanie powinny zawierać w sobie „akcenty humanistyczne i przyrodnicze, bowiem har-

monijne kształtowanie osobowości wymaga wszechstronnej edukacji. W założeniach projektów pedagogiki patriotycznej winny się znaleźć elementy ojczystego języka, literatury, historii i geografii, rodzimego krajobrazu, krajoznawstwa, swojskiej przyrody, rolnictwa i etnografii, lokalnych tradycji oraz nauki i techniki” (s. 306–307). Rzeczywiste dobro ojczyzny nakazuje nam dbać o jej piękno, rodzimość, trwałość i różnorodność gatunków i ekosystemów.

Książkę *Oblicza patriotyzmu* zamykają dwie wypowiedzi papieża Jana Pawła II; pierwsza, zatytułowana *Mysząc Ojczyzna... (Ojczyzna – naród – państwo)* przynosi definicje terminów: ojczyzna, patriotyzm, naród, historia, omówienie wzajemnych relacji zachodzących między narodem a kulturą; druga wypowiedź stanowi fragment przemówienia powitalnego na warszawskim lotnisku Okęcie w 1983 roku. Jan Paweł II uznał patriotyzm za wartość moralną, która znajduje odbicie w czwartym przykazaniu Dekalogu, zobowiązuje nas, aby czcić ojca i matkę. W pojęciu ojczyzny wyraźny jest wszakże jej związek z ojcostwem. „Ojczyzna stanowi dobro wspólne wszystkich obywateli i jako taka jest też wielkim obowiązkiem. Najważniejsze dla powstania narodu polskiego z punktu widzenia etnicznego – pisze Jan Paweł II – jest zespolenie dwóch wielkich plemion: Polan na północy, a na południu – Wiślan, ale także Ślęzan, Pomorzan czy Mazowszan, które od momentu chrztu zaczynają bytować jako naród polski” (s. 320).

Jana Pawła II uważają Polacy za jednego z największych patriotów. Cenne jest nade wszystko podkreślenie przez Jana Pawła II, że „każdy naród żyje dziełami swojej kultury”; o rozwój kultury rodzimej przejawiał nieustającą troskę. O patriotyzmie Jana Pawła II świadczy między innymi poniższy fragment przemówienia:

Pokój Tobie Polsko, Ojczyzno moja! Przybywam do Ojczyzny. Pierwszym słowem, wypowiedzianym w milczeniu i na klęczkach, był pocałunek tej ziemi: ojczystej ziemi. Idąc za wzorem Pawła VI, czynię tak na początku każdej wizyty duszpasterskiej, przez cześć dla samego Stwórcy oraz dla synów i córek ziemi, do której przybywam. Pocałunek złożony na ziemi polskiej ma jednak dla mnie sens szczególny, jest to jakby pocałunek złożony na rękach matki – albowiem Ojczyzna jest naszą matką ziemską. Polska jest matką szczególną. Niełatwe są jej dzieje, zwłaszcza na przestrzeni ostatnich stuleci. Jest matką, która wiele przecierpiała i wciąż na nowo cierpi. Dlatego też ma prawo do miłości szczególnej (s. 327).

Książka *Oblicza patriotyzmu* zawiera bogactwo merytorycznych treści, które w tym omówieniu zaledwie zostały zasygnalizowane. Zachęcam jak najserdeczniej do ich dogłębnego poznania. Dobrze się stało, że tak istotny temat jak patriotyzm został wszechstronnie przedstawiony. Temat współczesnego patriotyzmu, jego istoty i przemian godny jest kontynuowania.

Książka *Oblicza patriotyzmu* jest pozycją niezwykle cenną zarówno z naukowego, jak i dydaktycznego punktu widzenia. Powinna stanowić punkt odniesienia dla innych badaczy, którzy podejmą podobną tematykę. Jej poznanie

stanowi dużej miary intelektualne i estetyczne przeżycie; rozważania autorów są zarówno interesujące, jak i inspirujące. Równocześnie pragnę podkreślić piękny i precyzyjny język wszystkich rozpraw.

Publikacja adresowana jest przede wszystkim do nauczycieli różnych specjalności, a także do decydentów polityki oświatowej, rodziców oraz szerokiej rzeszy społeczeństwa polskiego, którym powinno zależeć na patriotycznym wychowaniu dzieci i młodzieży.

Danuta Żebrowska